

»	»	Sikâye	—
»	»	Rıbât	—
»	»	Buk'a	—
»	»	Mescid	654 (1254)
Vezir Ebu'l-Mefâhir Mes'ûd		Medrese	—
»	»	Rıbât	—
»	»	Dâr ül-Hadis	—
»	»	Dâr üş-Şifâ	—
»	»	Sikâye	—
Vezir Fahr ed-Din Ebu Bekr		Câmi'	—
»	»	Rıbât	—
»	»	Dâr ül-Hadis	—
»	»	Dâr üş-Şifâ	—
Terken Hâtûn (öl. 1264)		Medrese	—
Abiş Hâtûn (öl. 1286)		Rıbât	—
?		Rıbât	—
?		Rıbât	—
?		Hân	—
Salgurlu Atabegliği devrinde toplam : 6 Medrese, 3 Sikâye, 2 su yolu, 4 Mescid, 22 Rıbât, 2 Buk'a, 2 Hân, 2 Çarşı, 3 Dâr aş-Şifâ ve 2 Dâr ül-Hadis inşa edilmiştir.			

PENDİK'DE BİZANS DEVRİNE AİT MANASTIR KAZISI

Cihat SOYHAN

İstanbul-Ankara karayolu üzerinde, Pendik kavşağından Kurtköy'e giden yolun takriben 500 m. solunda, Dolayoba Belediyesi sınırları içinde kalan Çınardere mevkiindedir. Ahmet Cengiz adındaki şahsa ait arazide toprak dozerle düzeltilirken, birtakım duvar kalıntıları ortaya çıkmış ve durumdan İstanbul Arkeoloji Müzeleri haberdar edilmişti. Gerekli incelemeler yapıldığında, burada önemli bir yapının olduğu anlaşıldı ve kazı yapılmasına karar verildi. 1974-1975 yılları sonbaharında çok kısıtlı imkânlarla kurtarma kazısı yapılmış ve Bizans devrine ait bir manastır topluluğunun temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır¹.

Üst yapı dozerle tamamen yıkılmış olduğundan, etrafta sütun gövdeleri, sütun başlıkları ve bazı mimari parçalar görülmekteydi. Kazı sonucunda manastırın büyük kilisesi, opus sectile döşemeli şapel, mezar odası, iki oda ile atrium ve diğer kalıntılar ortaya çıkarıldı (Resim 2 - Plan 1).

1 — Büyük Kilise : Manastır topluluğunun ortasında yer almaktadır. Doğudan batıya 19.00 m. kuzeyden güneye 10.20 m. mevcut en yüksek duvarı 0.50 m. dir. Yapı tekniği taş ve tuğladandır, kare şeklindeki tuğlaların ölçüleri 0.32 m. ile 0.37 m. arasında değişmektedir. Kalınlıkları ise 0.04 m. dir. Arada kullanılan harç kalınlığı 0.07 m. olup, içinde tuğla kırıkları bulunmaktadır. Orta apsis

¹ Kazı yapabilmem için gerekli imkânı sağlayan Sayın müdürüm Necati Dolunay'a, planları çizen Cengiz Sezer ile Ara Altun'a, fotoğrafları çeken Turhan Birgili'ye teşekkür etmeyi borç bilirim.

içten ve dıştan yarım daire şeklindedir (Resim 3), yan neflerde küçük apsisler yoktur ve yapı tek narthexlidir.

Kilise yıkıntısının temel izleri ilk bakışta üst yapının bir basilika olabileceği fikrini aklımıza getirdi. Doğu-batı istikametinde uzanan duvarlar, kalıntıyı gerçek görünümünden daha uzun göstermekte ve üç nefi ayıran iki sütun dizisine destek olacakmış hissini vermektedir. Fakat bu aldatıcıdır, bütün köklü mimariler gibi Bizans mimarisi de birtakım nisbet esaslarına dayanmaktadır². Kuzey nefte mevcut olan mermer sütun kaidelerinin (Resim 4) önüne ve karşısına eşit aralıklarla 3 sütun kaidesi yerleştirilince, dört kolu eşit kapalı yunan haçı tipinde bir kilise plânının ortaya çıktığını gördük. (Plan 2). Haçın doğu tarafındaki kolu ile apsis yarım yuvarlağı arasında oldukça uzun bir bema bölümünün bulunması da, bu yapıyı Bizans sanatında İstanbul ekolünün tipik örneklerinden biri yapmaktadır. Trilye'de İkonaklast devre ait olan Pelekete kilisesi ile Pendik kilisesinin apsis cephesi ufak ayrıntılar hariç, hemen hemen aynıdır³. Böylece Pendik manastırının büyük kilisesini Orta Bizans devri (842-1204) mimarisinde pek çok görülen dört sütunlu kapalı yunan haçı tipinin eksiksiz bir örneği olarak kabul edebiliriz.

2 — Opus Sectile Döşemeli Şapel : Büyük kilisenin kuzey duvarına bitişiktir (Plan 3 - Resim 5). Şapel ile büyük kilisenin duvar tekniği aynı karakterdedir. Doğudan batıya 8.50 m. kuzeyden güneye 3.80 m. dir. Apsis dıştan yarım yuvarlak, içten ise iki sıra sintranonludur. Naosda 3.70 m. kenarlı bir kare alanı kaplayan çok renkli opus sectile tekniğinde taban döşemesi bulunmaktadır. Döşemenin ana şeması beş daireden meydana gelmiştir. Orta daire 0.74 m. çapındadır. Etrafı beyaz ve kırmızı mermerden yapılan üçgenlerle çevrilidir. Büyük dairenin dört tarafında 0.64 m. çapında küçük daireler bulunmaktadır. Beş daire birbirine örgü şeritleriyle bağlanmıştır, araları ise, dıştaki karenin köşelerine gelecek şekilde 0.54 X 0.54 m. lik eşkenar dörtgenlerle kaplanmıştır. Arada kalan boşluklar küçük üçgenlerle doldurulmuştur. Bu kompozisyonun etrafı, 0.20 m. geniş-

² S. Eyice, Tuzla'nın Değirmenaltı mevkiinde bir Bizans kalıntısı, Sanat Tarihi Yılığ, C. V, İstanbul 1973, s. 45-46.

³ C. Mango - Ihor Sevchenko, Some church buildings on the sea of Marmara, Dumbarton Oaks Papers, C. 27, Washington 1973, s. 242-248.

liğinde, 2.70 m. uzunluğunda beyaz mermer bordürle çevrenmektedir. Mermer bordürün etrafını, küçük eşkenar dörtgenler ile üçgenlerden meydana gelen diğer bir bordür çevirir. Kompozisyon en dışta 3.70 m. uzunluğunda, 0.64 m. genişliğinde üçüncü çerçeve ile nihayet bulunmaktadır.

İkonastasis ile apsis arasındaki kısım kazıldığında da aynı teknikte, bozuk kısımları hayli çok olan, fakat ana şemasını çıkartabildiğimiz taban döşemesi bulundu (Resim 6). Kompozisyonun ortasında 0.75 m. çapında bir daire bulunmakta, dairenin etrafında ise beyaz ve kırmızı mermerlerden yapılmış üçgenler görülmektedir. Dairenin sağında ve solunda 1.07 X 0.76 m. ölçülü beyaz mermer levhalar yer almaktadır. Mermer levhaların etrafları, eşkenar dörtgen ve üçgenlerle çevrilidir.

Döşemenin apsis çıkıntısına bakan dış kenarının ortasında 0.14 X 0.19 m. ölçülü mermer bir röliker yuvası bulundu.

Opus sectile tekniğinde antrolaklı döşeme, Bizans sanatının yayıldığı çevrelerde çok görülmektedir. Örneklerinin çokluğu nedeniyle çok benzer iki örnekte yetinmeyi uygun buluyoruz. Bunlardan biri Pendik manastırına çok yakın olan, Yakacık kilisesinin naosundaki döşeme⁴, diğeri ise İstanbul'da Kalenderhane Camisi'nin bemasında bulunan döşemedir⁵. Üç taban döşemesi de çok renkli olup, ufak ayrıntılar hariç ana şemaları bakımından birbirinin aynıdır. Bu teknikteki taban döşemeleri erken Bizans sanatında az sayıda görülmekte, orta Bizans devrinde ise çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Mozaik döşeme müzeye kaldırılmak için yerinden alındığında, şapelin kuzey-batı köşesinde 1.70 m. uzunluğunda, 0.70 m. genişliğinde ve 0.70 m. derinliği olan bir mezar ortaya çıktı. Evvelce soyulmuş olduğu anlaşılan mezarın içi beyaz mermer levhalarla kaplıdır (Resim 7).

3 — Mezar Odası : Mozaik döşeli şapelin kuzey duvarına bitişiktir (Plan 4 - Resim 8). Doğudan batıya 5.20 m. kuzeyden güneye 3.20 m. dir. Odada üç tane kare niş bulunmaktadır. Giriş batıdadır,

⁴ S. Eyice, Two mosaic pavements from Bithynia, Dumbarton Oaks Papers, C. 17, Washington 1963, s. 378.

⁵ Cecil L. Striker - Y. Doğan Kuban, Work at Kalenderhane Camii in İstanbul, Dumbarton Oaks Papers, C. 25, Washington 1971, s. 257.

nişlerden biri doğuda, ikisi kuzeydedir. Doğudaki nişin önünde ikonastazis yer almaktadır. İkonastazisle niş arasında 0.50 X 0.40 m. ölçülü beyaz mermerden opus sectile tekniğindeki eşik ile sunak masasının kaidesi bulunmaktadır (Resim 9).

4 — **Manastır odaları** : Büyük kilisenin güney duvarına bitişiktir, ve iç içe iki odadan ibarettir. Doğudaki oda 6.84 X 4.51 m. ölçülü olup, üzerinin beşik tonozla örtülü olduğunu kalıntılardan anlamaktayız. Batıdaki oda 5.50 X 5.20 m. ölçüsündedir ve üst örtüsü düzdür. Bu odalar manastırın sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan binaların alt yapılarıdır.

5 — **Atrium ve Diğer Kalıntılar** : Büyük kilisenin batısında 13.00 X 16.20 metrelik bir alanı kaplamaktadır. Güney duvarına bitişik, üzeri beşik tonozla örtülü sarnıç bulunmaktadır. Sarnıç 11.00 m. uzunluğunda, 2.18 m. genişliğinde, 1.50 m. derinliğindedir.

Ayrıca atriumda, Aydos dağından gelmesi muhtemel ve atriumun kuzey güney doğrultusundan geçen kemerli bir su yolu bulunmaktadır (Resim 10). Böyle su yolunu uzak çevrede, güney-batı Anadolu'da Latmos Herakleia'sındaki Yediler manastırında da görmekteyiz⁶.

Atriuma girişin sağında, 2.90 X 5.20 m. ölçülü tuğladan yapılmış bir mekân yer almaktadır. Bu mekânın ortasında, mermerden dikdörtgen bir lahit teknesi bulunmaktadır (Resim 11). Lahtin uzun kenarlarından birinin üzerine içi oyulmuş bir sütun kaidesi yerleştirilmiştir. Lahtin küçük kenarına bir delik açılmıştır, bu durumdan, lahtin burada ikinci kez kullanıldığı anlaşılmaktadır. Burada dozer fazla tahribat yapmadığından, kazıda çıkan çanak çömlek buluntularının hepsi Bizans devrine aittir. Bu yer, manastırın dini ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış olan zeytinyağı veya şarap imalathanesidir.

KÜÇÜK BULUNTULAR

a — **Kübik Başlık (Resim 12)** : Dozer tarafından çıkarılmış-

6 Th. Wiegand, Der Latmos (Milet III. 1), Berlin 1913, s. 26-29.

tır. İki yüzde beş yapraklı bitki, diğer iki yüzde kare bölümler bulunmaktadır.

b — **Hayvan Figürlü Başlık (Resim 13)** : Dozer tarafından çıkarılmıştır; alt tarafı kırık olmasına rağmen, akantus yapraklı olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Dört köşede koç başları yer almaktadır, koçların ayakları alt tarafa doğru kıvrıktır. Koçların arasında, iki yüzde cepheden işlenmiş kuşlar, diğer iki yüzde ise yapraklar bulunmaktadır.

c — **İmpostlu İon Başlık (Resim 14)** : Dozer tarafından çıkarılmıştır, alt kısım volütlüdür, impost kısmının dar yüzlerinde haç motifleri bulunmaktadır. Haç motiflerinin etrafı yapraklarla süslüdür.

d — **Mermer Çörtlen (Resim 15)** : Sarnıç kazısının dışından çıkmıştır. Tam vaziyettedir, kaba işlenmiştir. Üst kısmında burun ve gözleri olan bir insan figürü vardır. Ağız kısmında, suyun akabilmesi için büyükçe bir açıklık vardır.

e — **Korkuluk Levhası Parçası (Resim 16)** : Büyük kilise kazısından çıkarılmıştır. Mermerdendir, kırık vaziyettedir. Dışta geniş çerçeve, içte ise kabartmalı dar çerçeve bulunmaktadır. Dar çerçevenin içinde çarkifelek ve içiçe geçmeli daireler bulunmaktadır.

f — **Korkuluk Levhası Parçası (Resim 17)** : Büyük kilise kazısından çıkarılmıştır. Mermerdendir, alt kısmı kırıktır. Üst tarafı kademelidir, altta dilimler bulunmaktadır, iki dilimin arasından küçük sütuncuklar inmektedir. Sütuncukların üzeri sivri uçlu yapraklarla süslüdür.

g — **Bronz Haç (Resim 18)** : Mezar odası kazısından çıkmıştır. Kapaklı bir haçın arka yüzüdür. Uzun kolların üst ve alt tarafında kilit yerleri vardır.

h — **Seramik Tabak Dibi (Resim 19)** : Manastır odası kazılarından çıkmıştır. Kırmızı hamurludur, kazıma tekniğinde yapılmıştır. Zemin açık sarıdır, kazınan yerler kahverengi olmuştur. Yan tarafları kırıktır, kuşaklı bir elbisenin alt ve üst kısmı görülmektedir. Yan tarafta çerçeğe uygun olmayan çok büyük bir el görülmektedir.

i — **Seramik Tabak Dibi (Resim 20)** : Manastır odası kazısın-

dan çıkmıştır. Kırmızı hamurludur, kazıma tekniğinde yapılmıştır. Zemin sarıdır, kazınan kısım kahverengidir. Ortadaki figür (K) harfidir, alt kol uzayarak harfin etrafını çevirmiştir.

i — **Seramik Tabak Yanı (Resim 21)** : Kanal kazısından çıkmıştır. Kırmızı hamurludur, kazıma tekniğinde yapılmıştır. Kazınan kısımlar kahverengi olmuştur, diğer kısımlar ise sarı renklidir. Şeffaf sırlıdır, yan kısım tırtırlıdır, bir el kalkarı tutar vaziyettedir, el gerçeğe uygun olmayıp çok büyük yapılmıştır.

TARİHLEME

Kazı sonucu dini ve sosyal yapılar birarada ortaya çıktığından, kalıntıların bir manastıra ait olduğu kesinlikle anlaşılmıştır. Manastır için arzu edilen yer, güncel yaşamdan uzak olması idi. O devirde toplu yerleşme yerinden uzak olan Pendik ve Kayışdağı çevresinde birçok manastır bulunmakta idi. Bu manastır da onlardan birine ait olabilir. Fakat hangisi olduğunu bulmak için başta Aziz Auxentius'un hayatı olmak üzere birçok dini yazıyı inceleyip değerlendirmek gerekmektedir.

Manastırın tarihliyebilmek için dini yapıların tiplerinden ve çevrenin tarihinden faydalandık. Manastırın büyük kilisesi kapalı yunanhaçı planlıdır. Kapalı yunanhaçı tipinin menşei orta Bizans devrine dayanmaktadır. Bu tip son Bizans devrinde de terkedilmeyip kullanılmıştır. Büyük kilise, opus sectile döşemeli şapel ve mezar odasının duvar işçilikleri aynı olup, kesintisiz devam etmektedir. Bu durum bize manastırın dini yapılarının aynı devirde yapılmış olduğunu gösterir. Dini yapıların etrafındaki sosyal yapılar, daha sonraki devirlerde yapılmış olabilir.

1203-1204 de dördüncü Haçlı seferi ordularının Bizans'ı alarak, imparatorluğu parçalaması sırasında, manastır harap olmuş veya terkedilmiş olmalıdır. Bizans imparatorluğu 1261 de yeniden canlanınca, herhalde manastır tekrar önem kazanmış ve bu tarihlerde ekler yapılmış olmalıdır. Fakat 13. yüzyılın ikinci yarısındaki bu canlanış pek uzun sürmemiş, 1329 veya 1330 da Osmanlı Beyliği ordusu Orhan Bey idaresinde bu civarda Pelekanon savaşı olarak

7 J. Pargoire, Le Mont Saint-Auxence, Paris 1904.

adlandırılan bir çarpışmada Bizans ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Böylece bu bölge 1330 dan sonra önemini kaybederek terk edilmiştir.

Çevrenin tarihinden de anlaşılacağı üzere, manastırın yapılış tarihi orta Bizans devrine aittir. Harpler neticesinde terkedilen manastır, tabiatın tahribine bırakılarak zamanla toprak altında kalmıştır.

8 S. Eyice, Tuzla'nın Değirmenaltı mevkiinde bir Bizans kalıntısı, Sanat Tarihi Yılığ, C. V, İstanbul 1973, s. 49.

THE EXCAVATION OF A BYZANTINE MONASTERY AT PENDİK / İSTANBUL

(Summary)

The monastery is situated on the Istanbul-Ankara highway, on the left, 500 m. from the road taking to Kurtköy. While the levelling of the surface of the earth was done mechanically, some remains of walls were found and it was reported to the Archaeological Museums of Istanbul, after the necessary survey, it was realized that there is an important building, so, during 1974-1975 a very short salvation excavation was made with very limited money.

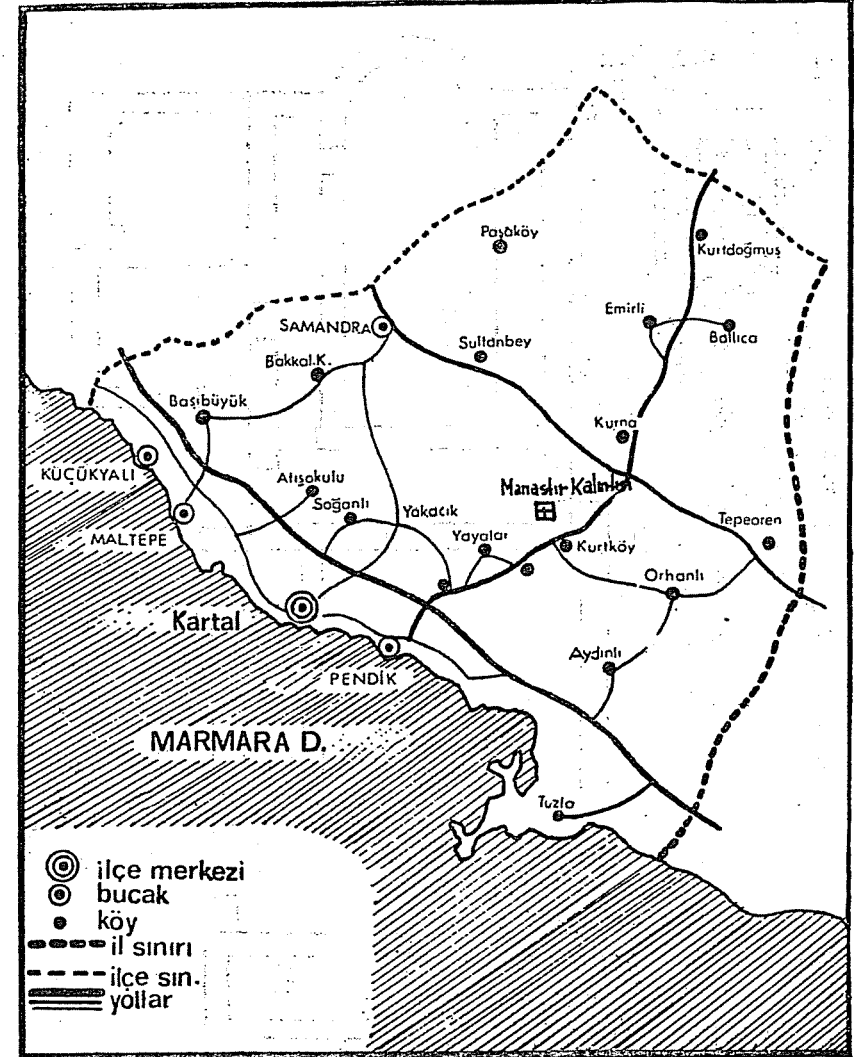
The result of the excavation was the discovery of the big church of a monastery, the chapel with opus sectile pavement, a grave chamber, two rooms, atrium, and some other ruins. The traces of the foundations of the church gave the impression that the building has a basilical plan. But there was a marble base of a column in the north nave. If we add three more column bases at the front and beside this one being equally apart from each other, we get the plan of a closed greek cross with equal arms. The rather elongated Bema section between the east arm of the cross and the apse; is typical of the Istanbul Style in Byzantine Art. So we accept

that the big church of the Pendik Monastery is an example of the closed greek cross type of the Middle Byzantine Period (842-1204).

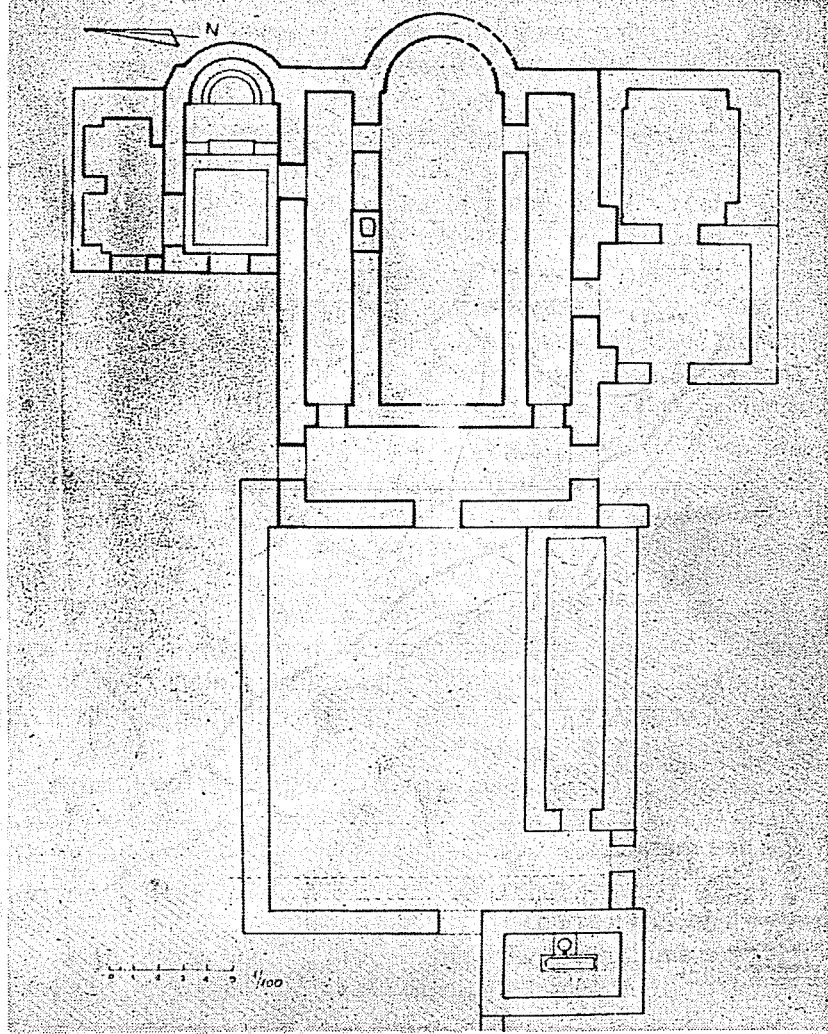
The chapel paved with opus sectile is adjacent to the north wall of the church. The technique of the walls of the church and the chapel are the same. There is floor pavement in the Naos covering a square measuring 3.70 for the sides with polychrome, interlaced opus sectile. This type of floor pavement is very rare during the Early Byzantine Period but very common during the Middle Byzantine Period. The tomb chamber, is adjacent to the chapel with mosaics. There are three square niches in the room. In front of the east niche. There are the iconostasis, the treshold with opus sectile, and the base of an altar.

The rooms of the monastery are adjacent to the south wall of the church. These rooms were for the secular purposes. Atrium and the other remains are covering rather a large area at the west of the church. There is a barrel vaulted cistern adjacent to the south wall of the church. There is an arched water line passing through the atrium in the north and south direction.

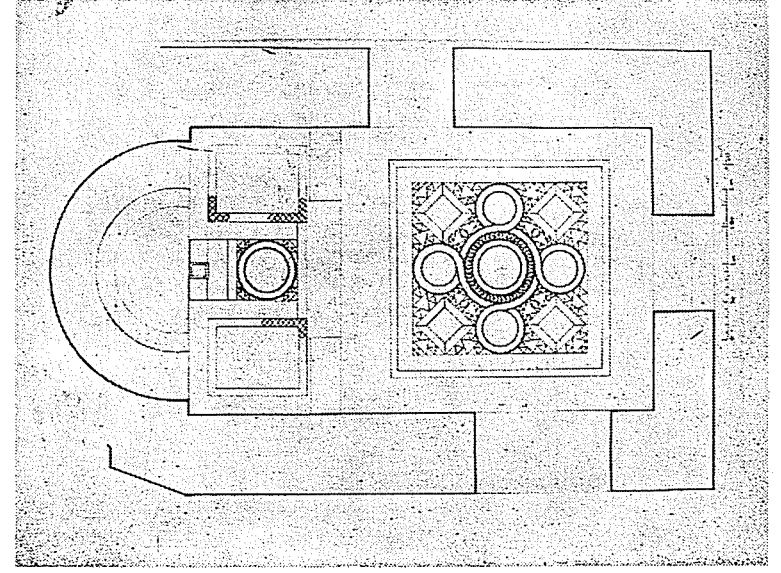
Dating : As we discovered both secular and religious buildings we are sure that the remains are belonging to a monastery. A remote place was the most desired site for monasteries. There were many of them around Pendik and Kayışdağı. This monastery should be one of them. We tried to give a date for it, according to the types of the religious buildings and the history of the district. The church of the monastery is in the shape of a closed greek cross. The origin of this type is in the Middle Byzantine Period. The workmanship of the walls of the church, the chapel and the tomb chamber are the same and there isn't any break along the walls, so the religious buildings of the monastery were made at the same time. The secular buildings around the religious ones might belong to a later period. It is quite possible that the monastery was ruined or deserted during the invasion of the 4th. Crusading army in 1203-1204 after the rebirth of the Byzantine Empire in 1261 the monastery regained its importance and some additions were made after that date. As the history of the district implies the date of the construction of the monastery should be during the Middle Byzantine Period. Monastery was deserted because of the wars and left to its own destiny and so was buried under the heaps of earth.

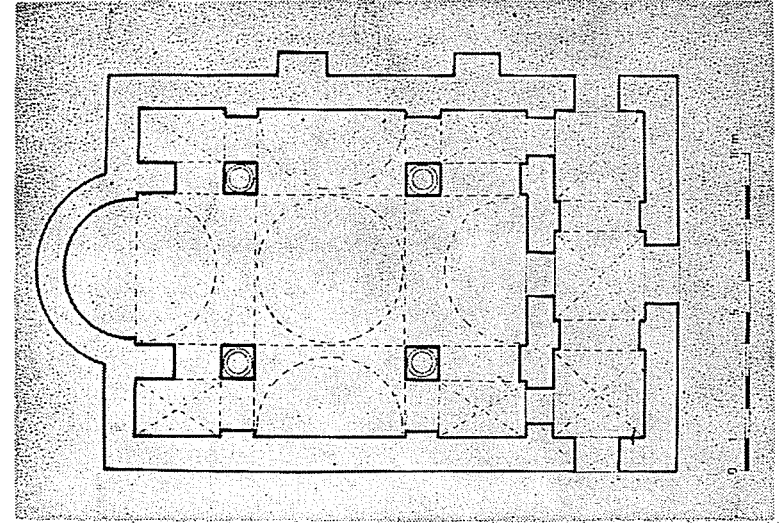
Resim 1. Kalıntının şehir içindeki yerini gösteren kroki.

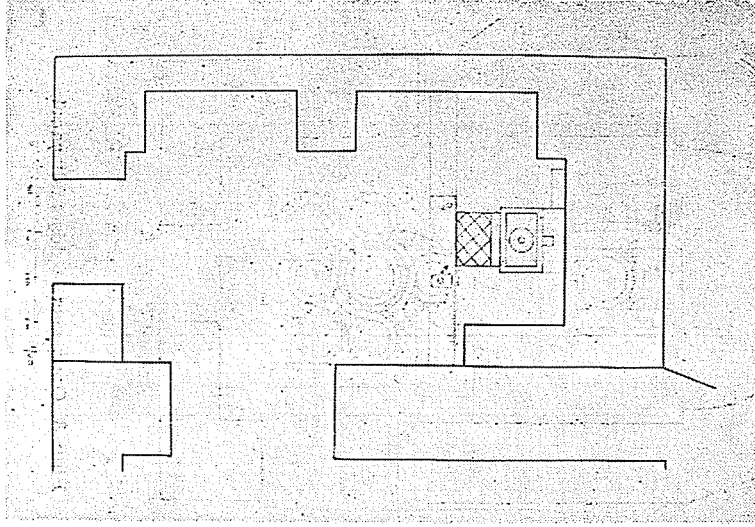
Plan 1. Pendik manastırının genel planı.

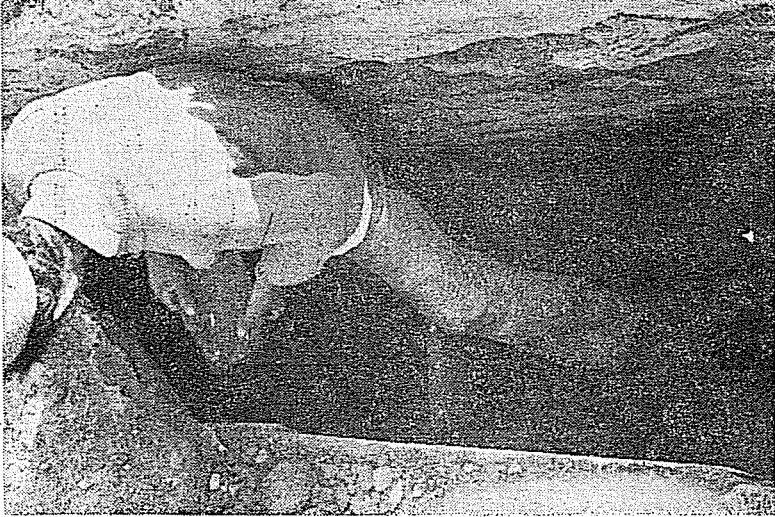
Plan 3. Opus sectile döğemeli şapel.

Plan 2. Büyük kilsenin restitüsyonu.

Plan 4. Mezar odası.

Resim 7. Şapelin kuzey batısındaki mezar.

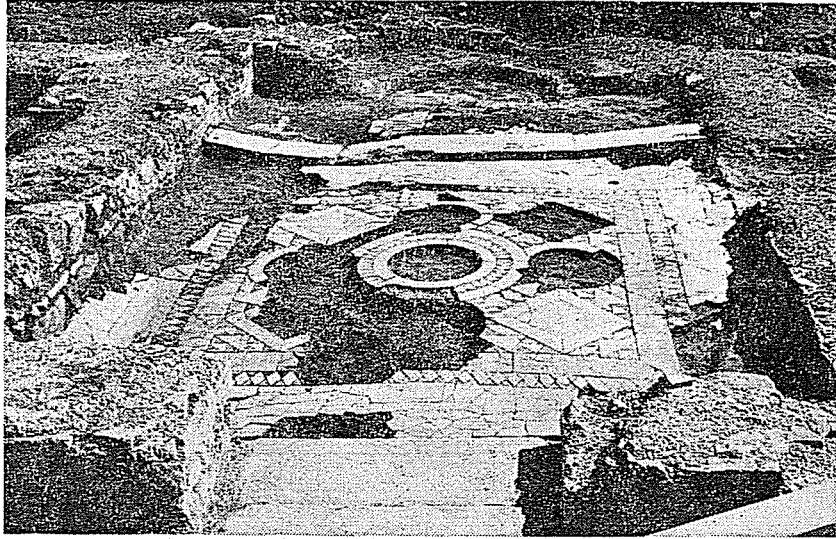
Resim 2. Manastırın genel görünümü.

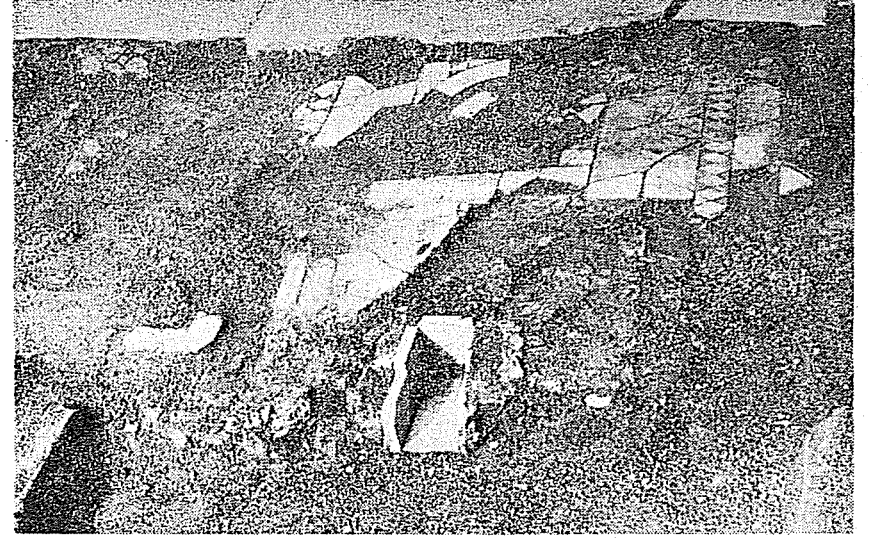
Resim 3. Büyük kilisenin orta' apsisi.

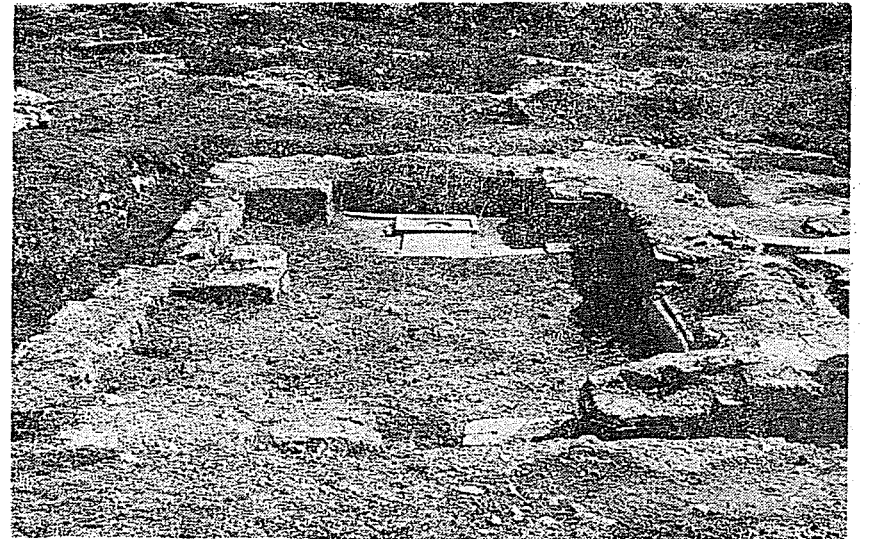
Resim 4. Kuzey nefteki mermer sütun kaidesi.

Resim 5. Opus sectile döşeli şapel.

Resim 6. İkonostasis ile apsis arasındaki mozaik döğeme.

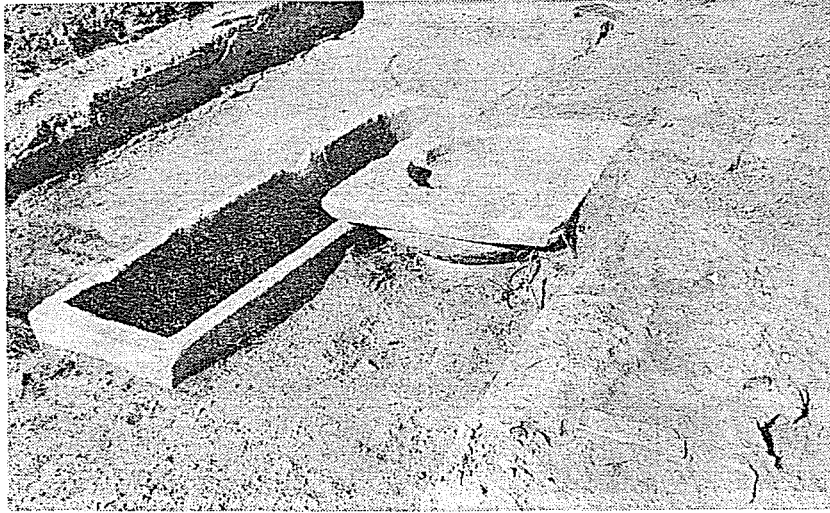

Resim 8. Mezar odası.

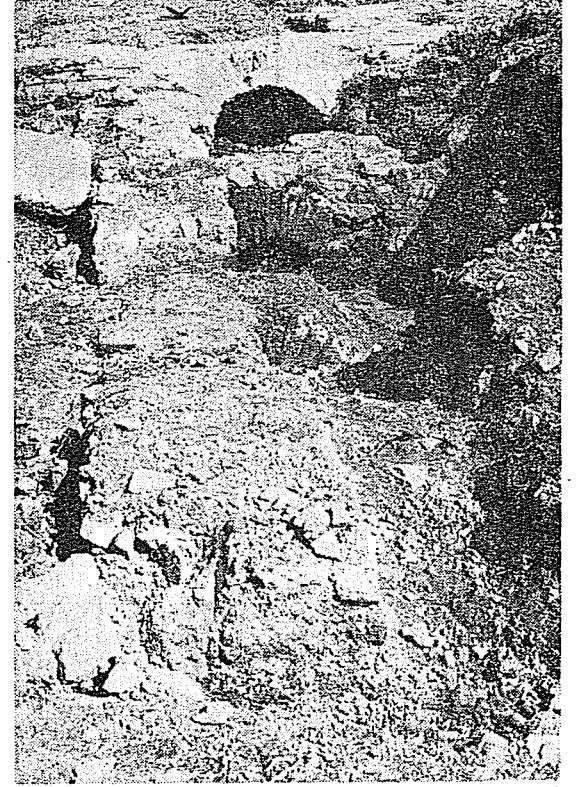

Resim 9. Opus sectile eşik ve şunak masasının kaidesi.

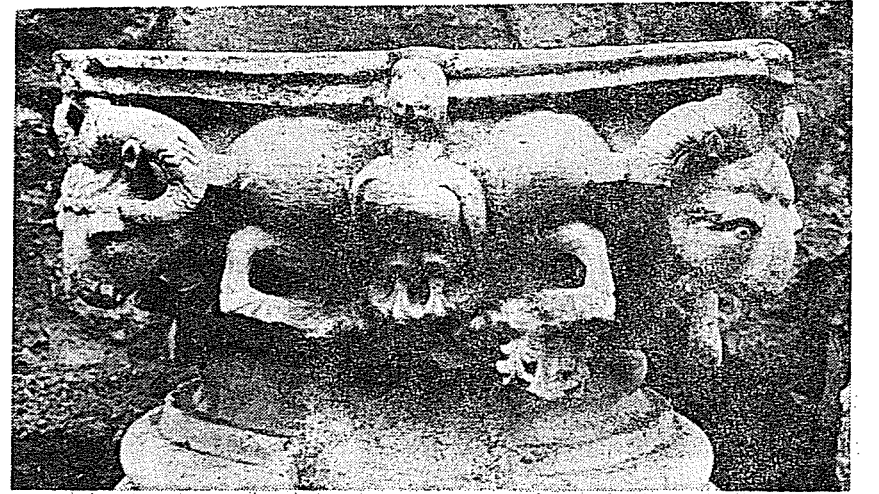

Resim 11. Lahit teknesi ve sütun kaidesi.

Resim 10. Atriumdaki su yolu.

Resim 13. Hayvan figürlü başlık.

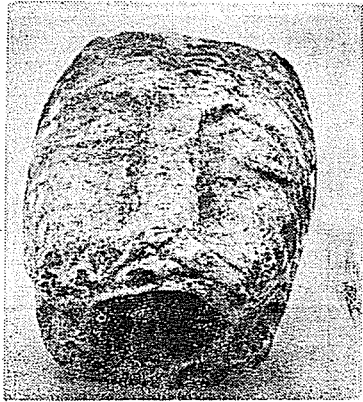

Resim 12. Kübik başlık.

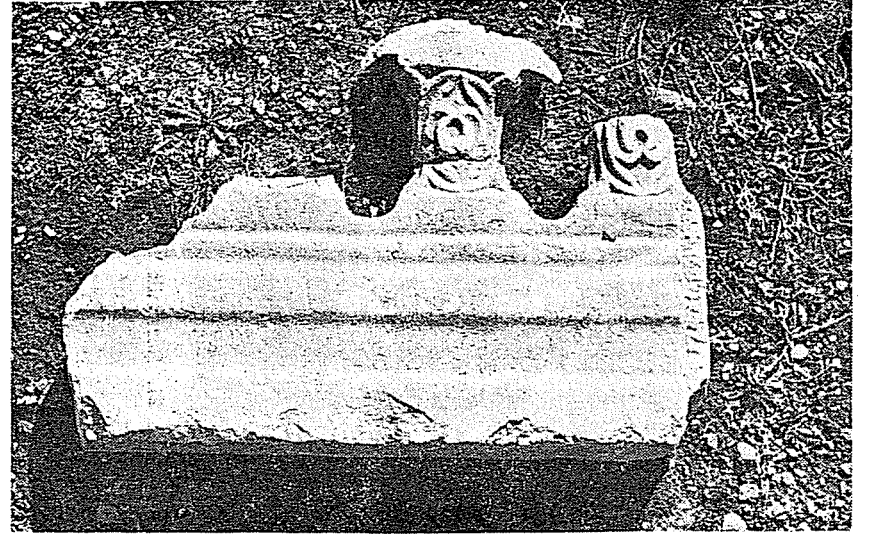
Resim 14. İpostlu ion başlık.

Resim 15. Mermer çörtlen.

Resim 16. Korkuluk levhası parçası.

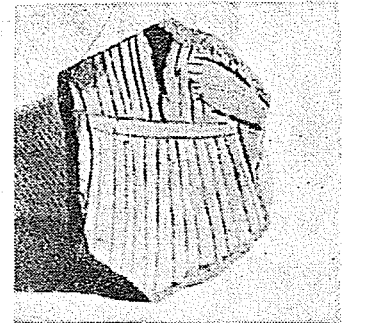

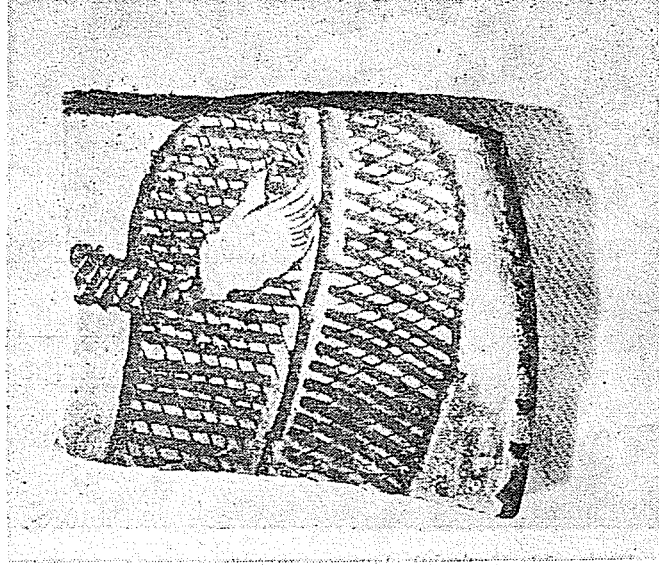
Resim 17. Korkuluk levhası parçası.

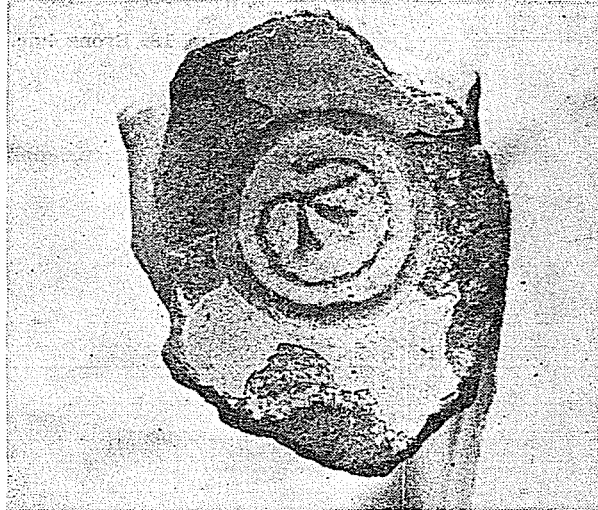
Resim 18. Bronz haç.

Resim 19. Seramik tabak dibi.

Resim 21. Seramik tabak yanı.

Resim 20. Seramik tabak dilbi.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİNDE BULUNAN 16. YÜZYIL BAŞLARINA AİT PROBLEMLİ BİR GRUB YAZMA

Mustafa SÜMER

Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda bulunan bir grub yazma 16. yüzyılın başlarına ait kayıt taşımalarına rağmen yapıldıkları yer konusunda bilgi vermezler. Bunlar H. 798 (Dihlevî Hamsesi, t. 1500)¹, H. 863 (Nizamî Hamsesi, t. 1501)², R. 1549 (Tarihsiz Şehname)³, R. 912 (Haft Avreng, 1524)⁴, H. 785 (Nizamî Hamsesi, t. 1527-28)⁵ no.lu yazmalardır.

1. Dihlevî Hamsesi H. 798

Yazma 1500 yılında Mahmud tarafından yazılmıştır. İki üslûbda 26 minyatürü vardır.

Yazmanın A grubu minyatürlerinde dolgun ve yassı yüzlü figür üslûbu görülür. Manzarlarda kayalar ve tepeler mor renkli fırça ile işlenmiş, tepelerin fonu olan zeminler tarama bitkilerle süslenmiştir. Manzarlarda genellikle çiçekli bahar ağaçları, selvi ve çınar ağaçları görülür. Bulut tasvirleri ise genellikle alev ve içi hareli alev şeklindeki bulutlardır. Erkek figürleri Türkmen sarıkları gibi geniş ve beyaz başlıklar, kadınlar ise başlarında band taşırlar.

1 Katalog için bkz: F.E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, No. 596, s. 204.

2 *A.e.*, No. 431, s. 156.

3 *A.e.*, No. 365, s. 135.

4 *A.e.*, No. 703, s. 245.

5 *A.e.*, No. 443, s. 159.